

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ І МЕТОДИК ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему

ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ
«ВЗАЄМОДІЄМО УСНО»

Виконав:

здобувач ступеня вищої освіти

«магістр»

спеціальності 013 Початкова освіта

Юрій СПОЛІТАК

Керівник:

канд. філол. наук, доцент

Людмила БІСОВЕЦЬКА

Рецензенти:

докт. пед. н., проф., зав. каф. теорії та

методик початкової освіти ПВНЗ МЕНУ

ім. акад. Степана Дем'янчука

Ольга КРАСОВСЬКА

канд. пед. наук, доцент кафедри

педагогіки початкової, інклюзивної та

вищої освіти РДГУ

Олена БОРОВЕЦЬ

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	
1.1. Сутність поняття «діалогічне мовлення» у науковій літературі	8
1.2. Особливості формування діалогічного мовлення учнів початкових класів	16
1.3. Аналіз освітніх програм і підручників з проблеми формування діалогічного мовлення	26
Висновки до першого розділу	30
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ «ВЗАЄМОДІЄМО УСНО»	
2.1. Вихідні положення експериментального навчання щодо формування діалогічного мовлення учнів початкових класів	33
2.2. Результати дослідного навчання щодо формування діалогічного мовлення учнів початкових класів	42
Висновки до другого розділу	57
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
ДОДАТКИ	76

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У Державному стандарті початкової освіти [23], типових освітніх програмах [83] розроблено нові підходи до вивчення української мови в закладі загальної середньої освіти. Ці підходи ґрунтуються на комунікативно-діяльнісному характері навчання мови й мовлення, який об'єднує в собі мовленнєвий, мовний, соціокультурний і діяльнісний аспекти.

Актуальність оволодіння учнями найприроднішою формою мови – діалогічною – особливо гостро виникла після ухвалення нового Державного стандарту освіти і освітніх програм, що націлили на розробку нової системи навчання української мови, насамперед на формування комунікативної компетенції, що включає мовну і мовленнєву компетенції.

Нові завдання вимагають і нових методичних рішень, проте традиційна методика, що базується переважно на формуванні знань про мовну систему та вміння будувати окремі висловлювання, не відповідає сучасним вимогам і не сприяє розвитку діалогічного мовлення учнів, що характеризується значною кількістю мовленнєвих помилок, які ускладнюють розуміння співрозмовника; перевантаженням питань та відповідей над іншими видами реплік, що стимулюють подальший діалог; синтаксичною бідністю структури висловлювань та іншими недоліками.

Для оволодіння діалогічним мовленням недостатньо вміння запитувати та відповідати, для цього необхідні специфічні вміння. Кожен із співрозмовників має володіти достатнім запасом функціонально різноманітних реплік, які забезпечують можливість вступати у спілкування, ініціювати та згорнути комунікативний акт, проводити стратегічну лінію у спілкуванні, враховувати зміни у складі учасників діалогу, прогнозувати поведінку партнерів залежно від зміни ситуації спілкування тощо.

Актуальність нашого дослідження зумовлена недостатньою увагою до навчального діалогу, до розвитку навчального діалогічного мовлення

здобувачів початкової освіти; недостатньою теоретичною та практичною розробленістю проблеми навчання діалогічному спілкуванню дітей в освітньому процесі; необхідністю роботи з розвитку навчального діалогу як основи для розвитку монологічного мовлення, розвитку мислення учнів.

Ступінь розробки теми у науковій літературі. Аналіз науково-методичної літератури свідчить, що проблема формування діалогічного мовлення учнів початкових класів досліджувалася науковцями-лінгводидактами і вчителями-практиками.

Дослідженню сутності діалогічного мовлення присвячено наукові праці Г. Балла, Д. Баранника, Ф. Бацевича, О. Беспарточної, Т. Бобошко, О. Козаченко, Т. Лагути, І. Липко, С. Ляшенко, Е. Палихати, О. Селіванової, М. Штельмах та інших.

Проблемі удосконалення мовленнєвих умінь здобувачів початкової освіти приділяють належну увагу у своїх дослідженнях О. Беляєва, В. Борисенко, М. Варварук, Л. Варзацька, М. Вашуленко, О. Вишник, О. Власенко, О. Глазова, А. Зимульдінова, Ю. Коваленко, Г. Коваль, Л. Курач, О. Мартіна, К. Пономарьова, О. Петрик, Н. Ростикус, О. Хорошковська та інші.

Необхідно звернути увагу на наукові праці, написані впродовж останнього десятиріччя, в яких висвітлюється проблема формування діалогічного мовлення учнів початкових класів. Низка наукових розвідок М. Варварук [11; 12; 13] присвячена лінгводидактичним засадам формування діалогічного мовлення здобувачів початкової освіти, зокрема принципам навчання діалогічного мовлення. Г. Іванюк [34] досліджувала специфіку підготовки вчителя початкової школи до діалогічного навчання відповідно до вимог Нової української школи. О. Козаченко [40] розглядала особливості діалогу як предмета навчання та його роль у процесі спілкування здобувачів початкової освіти. Л. Крившенко [45] аналізувала навчальний діалог як ключовий елемент евристичної освіти. О. Мартіна [55; 56; 57] у серії наукових праць студіювала питання діалогічного мовлення як засобу

формування комунікативної компетентності здобувачів початкової освіти, етапи навчання діалогічного мовлення учнів початкових класів. Н. Ростікус [76; 77; 78] ґрунтовно опрацювала проблему ситуаційних вправ як засобу формування діалогічного мовлення здобувачів освіти.

Мета кваліфікаційного дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність системи вправ щодо формування діалогічного мовлення учнів початкових класів в процесі реалізації змістової лінії «Взаємодіємо усно».

Для досягнення мети необхідно розв'язати низку **завдань**, як-от:

- 1) з'ясувати сутність поняття «діалогічне мовлення» у науковій літературі;
- 2) дослідити особливості формування діалогічного мовлення учнів початкових класів;
- 3) проаналізувати освітні програми і підручники з української мови та читання щодо проблеми формування діалогічного мовлення;
- 4) укласти систему вправ для формування діалогічного мовлення учнів початкових класів в процесі реалізації змістової лінії «Взаємодіємо усно»;
- 5) експериментально перевірити ефективність дослідного навчання щодо формування у здобувачів початкової освіти діалогічного мовлення в процесі реалізації змістової лінії «Взаємодіємо усно».

Об'єктом кваліфікаційного дослідження є освітня діяльність на уроках української мови та читання у початкових класах.

Предмет кваліфікаційного дослідження – комплекс вправ щодо формування діалогічного мовлення учнів початкових класів в процесі реалізації змістової лінії «Взаємодіємо усно».

Методи дослідження. У кваліфікаційній роботі використано теоретичні, емпіричні і статистичні методи наукового дослідження. Теоретичні: вивчення й аналіз психолого-педагогічної, лінгвістичної та лінгводидактичної літератури щодо проблеми формування діалогічного

мовлення учнів початкових класів; аналіз типових освітніх програм, підручників з української мови та читання, методичних посібників; розробка комплексу вправ із формування діалогічного мовлення учнів початкових класів в процесі реалізації змістової лінії «Взаємодіємо усно»; узагальнення результатів педагогічного експерименту. Емпіричні: спостереження за освітнім процесом, бесіди з учителями й здобувачами освіти з метою діагностування рівня сформованості в учнів початкових класів поняття про діалогічне мовлення, анкетування вчителів, вивчення результатів мовленнєвої діяльності учнів. Статистичний метод використовувався для кількісної обробки результатів педагогічного експерименту.

Практичне значення дослідження полягає у виявленні ефективних методів і прийомів, які сприяють формуванню діалогічного мовлення учнів початкових класів в процесі реалізації змістової лінії «Взаємодіємо усно»; створенні комплексу вправ, що спрямовані на вироблення умінь ініціювати і підтримувати діалог на теми, пов'язані з реальними життєвими ситуаціями; аргументувати свої думки під час розмови; виявляти доброзичливе ставлення до думок інших людей, дотримуватися етичних норм спілкування; дотримуватися правил етикету. Під час проведення педагогічного експерименту розроблено мовленнєві ситуації, вправи, завдання та уроки щодо введення дітей у навчальне діалогічне спілкування та систематичне стимулювання розвитку навчального діалогу.

Апробація результатів дослідження. Основні результати кваліфікаційного дослідження були представлені на II Всеукраїнській науково-практичній конференції (з міжнародною участю) «Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання» (м. Кам'янець-Подільський, 12–13 березня 2025 р.), X Міжнародній студентській науковій конференції «Сучасні погляди та актуальні проблеми педагогічної освіти» (м. Львів, 20 березня 2025 р.), V Всеукраїнській студентської науково-практичній конференції «Нова українська школа в дії: актуальні проблеми методик навчання та стратегії

розвитку початкової освіти» (м. Рівне, 14 травня 2025 р.), IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Освіта і виховання в інформаційному суспільстві в умовах воєнного та повоєнного часу» (м. Рівне, 15–16 травня 2025 р.), «Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи» (м. Кам'янець-Подільський, 15–16 жовтня 2025 р.), X Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Проблеми лінгвістичної семантики» (м. Рівне, 20 листопада 2025 р.), звітній науковій конференції викладачів і студентів РДГУ та на засіданні кафедри теорії і методик початкової освіти РДГУ.

Публікації. З теми дослідження опубліковано 3 тез на тему «Етапи навчання діалогічного мовлення в початковій школі» (Актуальні проблеми та стратегії розвитку початкової освіти: матеріали V Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (14 травня 2025 року). Рівне: РДГУ, 2025. С. 55–57), «Лінгводидактичні засади формування діалогічного мовлення здобувачів початкової освіти» (Професійний розвиток педагога: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної е-конференції «Освіта і виховання в інформаційному суспільстві в умовах воєнного та повоєнного стану», м. Рівне, 15–16 травня 2025 р. Рівне: РДГУ, 2025. С. 103–106); «Функціонально-комунікативні типи діалогу» (Проблеми лінгвістичної семантики: X Міжнародна науково-практична інтернет-конференція (20 листопада 2025 року). Збірник матеріалів. Рівне: РДГУ, 2025. С. 58–61).

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота має тричленну будову: вона складається із вступу, основної частини, що містить два розділи, висновків, списку використаних джерел, додатків.

ВИСНОВКИ

Аналіз науково-методичної літератури з теми дослідження і проведений педагогічний експеримент щодо формування діалогічного мовлення учнів початкових класів в процесі реалізації змістової лінії «Взаємодіємо усно» дозволили зробити загальні висновки.

Відповідно до першого завдання з'ясовано, що діалог – це форма мовлення, яка складається з регулярного обміну висловлюваннями-репліками, на мовний склад яких взаємно впливає безпосереднє сприйняття мовленнєвої діяльності мовців. Комунікативний намір, який визначає структуру діалогу, містить протиставлення ініціативного і реактивного змісту реплік, зв'язок яких зазвичай утворює змістове ціле. Логічний (тематичний) зв'язок (запитання – відповідь, повідомлення – роз'яснення / додавання / заперечення / згода / оцінка; формули мовленнєвого етикету) стимулює конструктивний (лексико-граматичний) зв'язок.

Діалогічне мовлення є процесом взаємодії, який поєднує аудіювання (слухання та розуміння мови співрозмовника) та говоріння (усне висловлювання власних думок). У зв'язку з цим другий партнер повинен зрозуміти репліку першого партнера і швидко та адекватно відреагувати на неї, тобто відгукнутися реактивною реплікою. І тут може виникнути гальмування процесу спілкування. Проблема полягає в тому, що необхідно правильно зрозуміти партнера, з одного боку, і підготувати свою відповідь – з іншого. Це викликає стан роздвоєння уваги і, як наслідок, неможливість вести діалог у нормальному темпі при недостатньому володінні мовними засобами. Діалог, що почався, «завмирає» після обміну однією-двома репліками. Це зумовлено труднощами вироблення саме ініціативних реплік.

Діалог неможливо спланувати заздалегідь, адже мовленнєва поведінка кожного з учасників спілкування значною мірою визначається мовленнєвою поведінкою іншого/інших партнерів. Кожному необхідно стежити за ходом

думки співрозмовника, часом несподіваним, а така несподіванка призводить до зміни предмета спілкування.

Відповідно до другого завдання досліджено особливості формування діалогічного мовлення учнів початкових класів. Навчання діалогу становить одне з центральних завдань розвитку усного мовлення (і мовлення в цілому). З одного боку, оволодіння лексиною та вміння висловлювати смислові відношення є необхідною умовою, що забезпечує можливість розвитку діалогічного мовлення, а з іншого – розвиток та вміння вести діалог сприяє самостійному використанню слів та синтаксичних конструкцій. Тому робота над діалогічним мовленням виступає як мета і як засіб практичного оволодіння мовою.

Усне спілкування у нашому повсякденному житті – це безперервний ланцюжок діалогів різного характеру. Тому розвивати мовлення здобувачів освіти доцільно перш за все на основі його діалогічної форми.

Завдання з діалогічного мовлення і викликана ними мовленнєва діяльність здобувачів освіти можуть мати репродуктивний і продуктивний характер. Якщо учні сприймають діалог чи відтворюють його – це репродуктивні мовленнєві дії. Репродукування готових реплік відбувається при читанні завдань з підручника, відтворенні діалогу «за ролями» під час театралізації на уроках української мови та читання. Якщо ж учні самі створюють репліки діалогу – це можна вважати його продукуванням (іноді частковим або відносним). Наприклад, при складанні діалогу за поданим початком.

Самостійне конструювання діалогів продуктивного типу може здійснюватися: а) за готовими запитаннями; б) за зображальною наочністю (картини жанрового характеру, фотографії тощо); в) за прочитаним текстом; г) за описом ситуації; д) за назвою теми або ситуації.

Методика реалізації навчального діалогу під час уроків української мови та читання у початковій школі включає такі етапи: загальне знайомство учнів із діалоговою формою навчання, освоєння методів спілкування, правил

організації діалогічних відношень, відпрацювання та розвитку діалогічних умінь під час уроку, застосування діалогічних умінь у нових навчальних ситуаціях.

Відповідно до третього завдання проаналізовано освітні програми і підручники з української мови та читання щодо проблеми формування діалогічного мовлення. визначено очікувані результати навчання здобувачів початкової освіти: вступає і підтримує діалог на теми, пов'язані з важливими для дитини життєвими ситуаціями; наводить аргументи на захист власної думки та ілюструє її прикладами; ініціює дискусію, висловлюючи власні погляди і слухаючи інших; висловлює доброзичливо своє ставлення до думок інших (поділяє їх повністю, частково чи аргументовано відхиляє).

В усіх проаналізованих підручниках з української мови та читання передбачено такі види робіт: «робота в парах», «працюємо в парі», «попрацюй у парі», «граємо сценку, виставу». Але із погляду змісту текстів вправ підручників, переважна більшість завдань орієнтована на роботу із власне лінгвістичними аспектами досліджуваного матеріалу. Наприклад, «поясни», «спиши», «напиши», «опиши», «продовж речення» тощо.

Найбільше уваги з формування діалогічного мовлення присвячено у підручнику М. Вашуленка, Н. Васильківської, С. Дубовик «Українська мова та читання» для 3 класу. У ньому практично кожен параграф містить «Хвилинку спілкування».

Відповідно до четвертого завдання укладено систему вправ для формування діалогічного мовлення учнів початкових класів в процесі реалізації змістової лінії «Взаємодіємо усно».

Під час навчання складати діалог використовувалася система вправ, що включала різноманітні тренувальні вправи: 1) побудова діалогу за аналогією зі зразком; 2) доповнення діалогу реплікою; 3) підбір парних реплік із запропонованих; 4) продовження діалогу (за його початком); 5) складання діалогу на задану ситуацію; 6) трансформація діалогу за різними завданнями (наприклад, змінити час чи місце дії).

Вправи для формування діалогічного мовлення учнів початкових класів повинні відповідати таким вимогам: бути посильними за обсягом; апелювати до різних видів пам'яті, сприйняття та мислення; бути цілеспрямованими та мотивованими (що передбачає наявність формулювання кінцевої чи проміжної мети виконання вправ); активізувати розумову діяльність учнів; містити життєві та типові приклади та ситуації.

Відповідно до п'ятого завдання експериментально перевірено ефективність дослідного навчання щодо формування у здобувачів початкової освіти діалогічного мовлення в процесі реалізації змістової лінії «Взаємодіємо усно».

Педагогічний експеримент проведено в ліцеї «Львівський» Львівської міської ради (м. Львів, вул. Лисинецька, б. 3). Експериментальну групу склали здобувачі освіти 3-Б класу (31 учень), контрольну – здобувачі освіти 3-А класу (31 учень). В експериментальній групі одна дитина має розлад дефіциту уваги та гіперактивності, отже, потребує особливої уваги.

Під час педагогічного експерименту експериментально перевірено ефективність комплексу вправ щодо формування діалогічного мовлення учнів початкових класів в процесі реалізації змістової лінії «Взаємодіємо усно»; створено систему роботи, спрямованої на вироблення умінь ініціювати і підтримувати діалог на теми, пов'язані з реальними життєвими ситуаціями (навчання, виховні заходи, гуртки, дозвілля, відеоігри, спорт, домашні улюбленці, сімейні свята, природа тощо); аргументувати свої думки під час розмови (підібрати факти, приклади з життя, поради з книг, інтернету); виявляти доброзичливе ставлення до думок інших людей (*Я розумію, чому ти так думаєш, але...*), дотримуватися етичних норм спілкування (не перебивати співрозмовника, не ображати його); дотримуватися правил етикету, вживати під час спілкування правильні форми звертань (*Матвію, Тимоше, Софійко, Злато, Юрію Олеговичу, Ольго Павлівно*), слів, що виражають привітання, прохання, подяку, побажання, вибачення (*вітаю, перепрошую, будь ласка, дякую, прошу, до побачення*).

Контрольні завдання дали змогу визначити реальний стан означених умінь. Аналіз результатів констатувальних зрізів за критеріями і показниками виявлення знань про діалогічне мовлення та відповідних умінь дозволив виділити рівні сформованості умінь здобувачів освіти в аспекті досліджуваної проблеми.

Із метою перевірки результатів експериментального навчання в ЕГ і КГ використовувалися такі види робіт:

- споглядання за діалогічним мовленням учнів на уроках та після уроків;
- письмові самостійні роботи учнів 3 класу.

Учні експериментальної і контрольної груп виконували однакові завдання. Це дало можливість порівняти результати експериментального і традиційного навчання.

Після проведення експериментального навчання високий і достатній рівні сформованості в здобувачів початкової освіти діалогічного мовлення в середньому збільшилися на 6,4% учнів ЕГ, середній і початковий – зменшилися на 6,4% учнів ЕГ, тоді як у КГ показники залишилися практично без змін.

Апробація системи роботи з формування діалогічного мовлення під час уроків української мови та читання для учнів третіх класів показала наступне: у здобувачів початкової освіти покращилися навчальні результати у вивченні української мови як предметної галузі; учні активно використовують мовні засоби для вирішення комунікативних і пізнавальних завдань; у них розвивається вміння слухати співрозмовника і вести діалог, готовність визнавати можливість існування різних точок зору, права кожного мати свою; викладати власну думку та аргументувати свою точку зору та оцінку подій; спостерігається формування шанобливого ставлення до іншої думки, розвиток етичних почуттів, доброзичливості та емоційно-моральної чуйності, розуміння та співпереживання почуттям інших людей тощо.

Навчання діалоговим формам та розвитку навчального діалогу необхідно здійснювати під час уроків з різних навчальних дисциплін, а не лише під час уроків української мови та читання, що позитивно впливає на ефективність роботи з розвитку мовлення загалом, а також на розвиток мислення дітей та адаптацію дітей у закладі освіти.